

Den finska puukkon.

Stenålderskniven, vars skaft är en fortsättning av bettet, utgör urformen för vår tids puukko. Ännu under bronsåldern äro knivarna gjorda av ett sammanhängande stycke, men under järnåldern förses de med ett särskilt skaft, varigenom den egentliga puukkoformen uppstår. Under den äldre järnåldern utgöra knivarna redan i regel en del av gravgodset. Ofta finner man flera exemplar i samma grav, ofta upp till tre, men stundom sex, ja ända till elva, vilket vittnar om puukkoknivens betydelse redan på den tiden; det bör dock observeras, att fynden med många knivar tillhöra kollektivgravar. Men undantag för enstaka exemplar med rak ryggsida finner man redan från den tiden ganska allmänt den typ, vars rygg buktar sig en smula och sänker sig mot spetsen; denna typ har bevarats till våra dagar. De förhistoriska knivarna hava ofta en mycket lång tånge, omkring vilken skaftet sluter sig, som en direkt fortsättning av ryggsidan, ehuru den mången gång skarpt avgränsas genom en skåra. Längden på järnåldersknivarna är vanligen 12—32 cm. Måhända ha större knivar t.o.m. använts som vapen. Skaftet är mestadels gjort av trä, om man också av fynden att döma stundom använt ben för ändamålet. Delar av metallbeslag bland gravfynden tyda på, att skaften redan vid den tiden voro utsirade. Ändan på skaftet beslogs med pånitade plattor av brons eller järn.¹

Bysmederna voro i gamla tider upphovsmän till puukkoknivarna såväl som till alla nödvändiga järnföremål från spikar till bodlås. Varje by skulle ha sin egen smed, och en duglig en. Förmögnare gårdar bestodo sig med en egen smedja, där gammelfar utförde de lättare smedsysslorna.

Knivsmidet överläts dock åt smeden av facket. »Millainen terä, sellainen mies» (på klingan kännes mannen igen). Puukkoknivens hållbarhet berodde av eggens form och materialets halt och framför allt av smidesättet. Till material bröts ofta en bit ur en gammal lie, som allaredan förfärdigats av en lämplig blandning av stål och järn. En järnkniv var nämligen alltför mjuk. Den nöttes alltför snabbt vid slipningen. En god stålpuukko fick man däremot av lien. Mästersmederna påstås visserligen

¹ Alfred Hackman, Die ältere Eisenzeit in Finnland, s. 233—234.

Bild 1. Finska puukkoknivar: a) Skaftet kopparbeslaget, fr. Sippola. b) Skaftet försett med mässingsringar, fr. Pudasjärvi. c) Bladet förfärdigat av en gammal fil, vars grader skönjas på bladets ryggsida. Masurskaft. Fr. Savolax. d) Skaftet av näver, fr. Kontiolax. e) Skaftet av näver, fr. Kajana.

ha haft förkärlek för gamla filar, som länge legat utsatta för väder och vind och »mjuknat» till lämpligt puukkomaterial. Ett gott material skänka nu för tiden pinnarna i utnötta hästräfsor.

För att förfärdiga bettet blandade man stålet och järnet antingen sålunda, att man slog en fördjupning i järnet och i denna sänkte en tunn stålskena, varpå det hela upphettades i ässjan, eller så att man så att säga inkapslade ett stycke stål i smidesjärn, och därpå började det egentliga smidet, varvid metallerna arbetas samman och kniven erhåller sin slutliga form. Om legeringen är illa utförd, blir bettet ojämnt vid härdningen. Metallen vitglödgas under smidesproceduren och doppas då och då i saltblandad sand, varigenom ytan hindras att förbränna, medan innanmätet långsamt mjuknar. Detta sanddopp är ett viktigt moment i stålberedningen och konsten är också inhämtad av »hin onde själ». Efter avkyllningen smides järnet, så att gnistorna springa. Om stålet har något fel bör det upphettas ånyo, ända tills det blir verkligt prima. Järnet smides på knivens bägge sidor, och i den ena ändan förses den med den tånge, som i sinom tid skall stickas

in i skaftet. Så hamras bettet ut tunnare än ryggsidan. Därpå följer filning och slipning, så återigen härdning och så får kniven ett nytt dopp, för att slutligen slipas vass som en ormtunga.¹ Som krona på verket fästes sedan tången i ett trä-, ben- eller näverskaft, som slutligen bearbetas med stor omsorg.

Då man tar i betraktande, att varje by hade sin egen smed, skulle man förmoda, att knivtyperna fått lokal prägel. Detta är dock ej fallet. Först i och med att produktionen blivit fabriksmässig ha lokaltyper utvecklats. I forna dagar smiddes knivens ryggsida med en nästan omärklig sänkning mot spetsen. Först under de senaste decennierna har man i synnerhet i Sydösterbotten begynt tillverka knivar, vilkas bett svänga sig något utöver ryggsidan. Från förhistoriska tider till våra dagar har ryggsidan bibehållit sig förhållandevis bred. På de gamla knivarna var bladet tjockast vid ryggen, medan man i nyare modeller smitt ryggsidan något tunnare, så att bladet tunnar av såväl uppåt som nedåt.

Knivskaftet växlar mycket både vad material, form och utsirning beträffar. De hemmagjorda masurskaften äro ofta spolformade, likaså näverskaften. Vanligen göras skaften dock något bredare i den övre ändan, så att de ligga bättre i handen, och deras längd understiger något en handsbredd.² Skaften beslogos uppe och nere med metallringar, som hindra träet att spjälka sig, samtidigt med att de utgöra en dekoration. Ofta försågs skaftet dessutom med koppar- eller tennornament, som emellanåt kunde täcka hela träskaftets yta.

Skaft av på varandra lagda näverplattor äro kända landet runt. Först fästes en metallring vid tenens nedre del, och så trädas plattorna på tenen och pressas hårt intill varandra, varpå skaftet formas efter handen, poleras och besläs slutligen med en ring.

Till skydd för kniven såväl som för dess bärare voro slidor erforderliga. Dessa förfärdigades av byarnas slidmakare. Näverslidor ha med säkerhet tillverkats mycket länge i hela landet. De gjordes ursprungligen i ett stycke, men med tiden lärde man sig att fläta dem. I den slida, som framställs på bild 2 är nävern på insidan hel, medan den del som svängts utåt skurits i tre flikar, som flätats ihop. Slidan b på samma bild har redan framställts uteslutande genom flätning likasom den böjda slidan mest till vänster. Det är ej länge sedan näverslidorna ännu voro mycket allmänna över hela landet. Till och med saluförda puukkknivar ha burits i hemmagjorda jämbreda, i spetsen trekantiga näverslidor.

¹ Savotar III, s. 44.

² U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria II, s. 19.

Om man granskar näverslidorna, särskiljer man lätt tvenne huvudtyper, den raka och den krökta. Den yngre järnålderns slidor i Savolax och Karelen höra vanligen till den senare typen, och den kan också betraktas som genuint ostfinsk. Slidan gjordes antingen med eller utan ett träskelett. Orneringen var enkel. Runda eller avlånga fördjupningar, kors, trianglar m.m. Ofta träffar man även på fjädermotiv.¹

Den raka slidan är känd över hela landet. Fordom tillverkades den av mycket tjockt läder, ofta taget från roten av en hästsvans, och då var ett träskelett överflödigt. Ornamenten voro desamma som på de böjda slidorna. Mycket vackert utsirade läderslidor ha förfärdigats i Sydösterbotten.

Motivet har ofta formen av ett S eller ett hjärta. På somliga, kopparbeslagna slidor från samma landsända, försvinner lädermaterialet nästan helt och hållet under de rika siraterna och ornamenten. Om slidorna förfärdigades av tunnare läder var ett träskelett erforderligt. I synnerhet i Sydösterbotten, men även i Satakunda och delar av Tavastland påträffas slidor med hättor. Till exempel i Härmä tillverkade Ruutiainen raka slidor och försåg dem »ytterligare med ett fodral», men dessa s.k. »ruutiaset» dugde ej åt andra än »gamla gubbar, storkyrobor och vöråbor. Erkki Rannanjärvi gjorde slidorna böjda och utan hätta, och placerade ett stiligt kopparbeslag på slidspetsen. De lämpade sig för härmäborna, ty ur dem fick man snabbt puukkon i näven.»²

Men puukkoken har hängt icke blott vid mannens bälte. Fordom hade också kvinnorna vid hushållsgöromålen små slidknivar vid bältet. Kvinnorna i Karelen och Savolax buro under järnåldern små knivar vid bröstkedjorna, och ännu i början av 1800-talet voro slidknivar fästa vid soljorna i sydkarelskornas gördlar.

Bild 2. Knivslidor av näver, i slidan t. h. en näverskaftad puukko.

¹ U. T. Sirelius, s. a. s. 21.

² Samuli Paulaharju, Härmän aukeilta, s. 292.

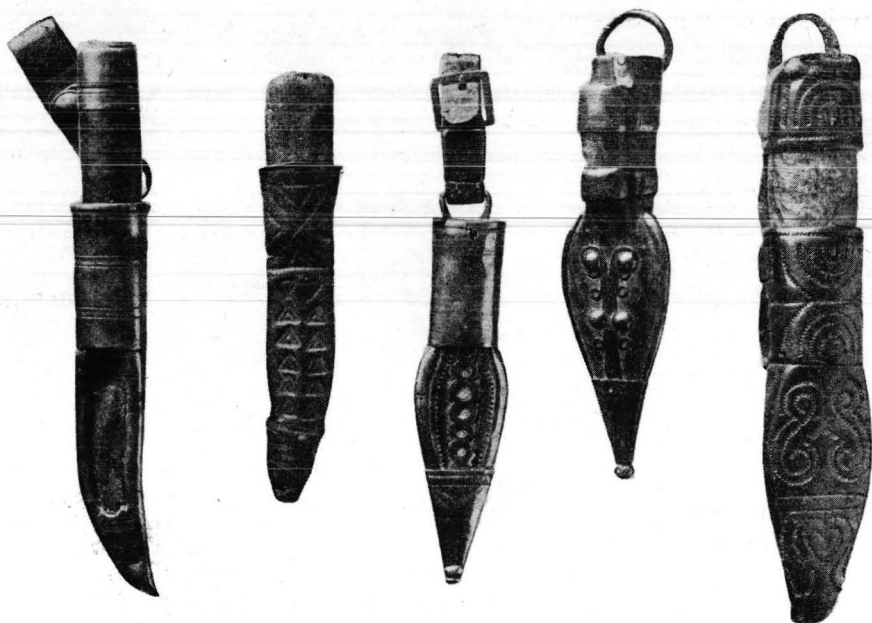

Bild 3. Läderslidor: a) Kniven och slidan försedda med mässingsringar, fr. Padasjoki b) Fr. Lappvesi. c) Fr. Hyvinge. d) Rika kopparornament, fr. Närpes. e) Försedd m. hätta, fr. Ilmola.

Skaften på gördelknivarna voro vanligen av trä, om också benskaft påträffas. Slidan gjordes av läder och dekorerades. Lädret i slidmynningen veks dubbelt och skars till fransar. En sådan läderfrans kunde även göras av en skild bit läder, som fästes på slidan. Ett annat sätt att smycka var att skära ut hål i lädret och låta ett grannrött foder lysa fram.

I Nykyrka (V.1.) buro såväl männen som kvinnorna ännu vid mitten av det förra århundradet en puukko i näverslida vid bältet. Till detta bruk ansluter sig en säregen giljarsed. Flickorna buro till och med på kyrkbacken slidkniv, men under Mickelmässan gingo de alla till kyrkan med en tom slida dinglande vid bältet. Då nu någon beundrare mötte sin utvalda, stack han sin egen puukko i den tomma slidan. Följande söndag gällde det för friaren att gå hem till den sköna. Om kniven hade slagits i dörren, hade han fått korgen, men om han fann sin kniv i stugväggen, betydde det att han blivit bönhörd.

Som av det föregående framgår, kom puukkon till användning också i annat än det rent praktiska livet. Puukkon och järnföremål i allmänhet ha hos oss som annorstädes i Europa och Orienten ansetts äga kraft att skydda ägaren och fördriva onda andar. För ej så länge sedan plögade bar-

nen lämna en kniv på badstranden, för att ej Näcken skulle fara i väg med dem under simstunderna. Det har också varit brukligt att placera en puukko bredvid ett nyfött barn för att driva onda makter på flykten. Vid dödsfall har puukkon haft sin uppgift. Mot det hemvändande begravningsföljet kastade man från sorghuset en puukko, som skulle förjaga eventuella påträngande dödsandar. Som ett viktigt redskap har puukkon fått följa sin ägare i graven, vilket redan anfördes i samband med gravfynden från järnåldern.

För häxmästare och trollkarlar var puukkoken ett betydelsefullt verktyg. Ett villkor för att man kunde bli en stor trollkarl var, att man hade alla tänder i behåll. Men om en gammal trollkarl råkade sakna någon tand, ersatte han den med ett knivblad, och då beto också besvärjelserna bättre.¹ En känd sedvänja är att slänga en mjölkttand som lossnat upp på ugnen och önska sig en järntand i stället. Till yttermera visso rister man mångenstädes efter besvärjelseorden tre kors med kniven i tandköttet, där tanden suttit.

I århundraden har puukkon hos oss varit ett tecken på manlighet, och den skulle som sådant bäras vid bältet för att alltid vara till hands. Troligen är det denna omständighet, som bidragit till puukkons mångsidiga nyttjande. Det är ju klart, att en sådan utveckling varit omöjlig i sådana länder, där restriktioner mot att bära vapen uppställts.

Puukkons tillverkning övergick vid slutet av förra seklet från hemslöjd till industri tack vare några företagsamma smeder. De ringbeslagna knivarna i kopparslidor, som under puukkojunkarnas tid spreda skräck i Härmä och Kauhava, tillverkades då ännu i bysmedjor. Men omkring 1870 erhåller Kauhava sin egen utsmyckade puukkotyp. Och från den tiden blir knivindustrin fabriksmässig. Mästersmeder som Tuomas Salo och Kustaa Muurimäki hava gjort Kauhavapuukkon berömd. Juho Vihalainen har ett känt namn inom slidtillverkningen. Kustaa Lammi var den första som höjde knivsmidet till konstindustri. Av Lammi lärde sig Iisakki Järvenpää konsten, som han tillförde sin personliga stil. Han började nämligen snida hästhuvudformade skaft. Lammi och Järvenpää slog sig sedermera tillsammans, och vid den tiden gör kauhavapuukkon, »vars järn ej rostar» sitt intåg på världsmarknaden.

Puukkoken har jämte yxan sedan hedenhös varit ett av våra viktigaste redskap. Finnen har under tidernas lopp gjort den till ett utomordentligt verktyg, en trogen följeslagare, en god vän. Den är mannens viktigaste tillhörighet, genast till hands så i gott som ont. Det heter också,

¹ Olof Lindtorp, Finnskogens Folk, Kansatieteellinen Arkisto IV, s. 55.

Bild 4. Puukko och junkki med hästhuvudskaft båda från Kauhava och tillhörande samma slida.

att man skall »hålla kniven vid bältet och man vid sin sida» (Laihela, Öb.). (Pidä puukko vyölläsi ja eukko vierelläsi, Laihia.)

För snideriarbeten var det av nöden, att puukkkniven hade en vass spets, och med dess hjälp har man, isynnerhet i Sydösterbotten, skurit de mest olika ornament i trä- och näverföremål. I hemslöjden behövas såväl spetsen som eggen. I synnerhet ute på arbetsplatserna använder man puukkon till att skära brödet och breda på smöret under måltiderna. Vid slakten stickas svinen, ja t.o.m. tjurar, med ända upp till nio-tiotums slaktknivar, vilkas klinga skall vara skarp som ett rakbett. Och då den lilla slidkniven, kallad *junki*, blivit sliten och slö, kan man dock begagna den i hushållet till att skrapa grytan och skala potatis. I detta sammanhang kan påpekas, att man på vissa håll med junkki avser just en slö och utsliten liten kniv, medan man exempelvis i Sydösterbotten tillverkar slidor med en avdelning enkom för en liten, tvåtums junkki, med vilken man enligt en auktor kratsar lämningarna ur pipan till tuggbussar samt slöjdar alla möjliga småsaker.

Men puukkon har därtill varit och är fortfarande ett behändigt vapen. Den har avgjort och avgör än i dag mången tvist. På puukkknivens konto få skrivas de dråp, som mångt bröllop och mången skördedans under framfarna år slutat med åtminstone i Sydösterbotten. Sålunda påstås följande skrytsamma talesätt vara typiskt för Laihelaborna: »sun isäs on itte kuollu, mutta mun on puukkoveittellä tapettu» (din far har självdött, men min blev dödad med kniv). Också den omständigheten aktualiserar frågan om puukkon, att våra soldater i de hårda striderna som sista vapen använt kniven vid sitt bälte.

En bild av puukkknivens mångsidiga användbarhet ger ordspråket: »Michellä pitää olla kolme puukkoa, yhdellä syö, toisella lyö ja kolmannella pitää kiinni» (Jurva) — en man bör ha tre puukkknivar, en att äta med, en att slå med och en att hålla fast med). På vissa orter har puukkon ansetts som ett den fullvuxne tillkommande hedersföremål, som barnen ej ens fingo vidröra.

Hilkka Vilppula.

REFERAT.

Der finnische Puukko.

Die schon in der Steinzeit entstandene Urform des finnischen Puukko entwickelte sich erst in der Eisenzeit zu dem eigentlichen Puukkotyp, an dem bereits als verschiedene Teile Griff und Klinge unterschieden werden können. Der Puukkoreichtum des jüngeren eisenzeitlichen Grabgeräts beweist, dass dieses Messer schon damals dem Finnen ein wichtiges Werkzeug und bei Bedarf auch Waffe gewesen ist; die Grösse der eisenzeitlichen Puukkos wechselt zwischen zwölf bis dreissig Zentimetern. Der Griff hat meistens aus Holz, manchmal auch aus Knochen bestanden, erst später hat man den aus aufeinandergelegten Birkenrindenscheiben zusammengesetzten Griff erfunden. Reste von Metallbeschlägen im Zusammenhang mit dem Grabgerät bezeugen, dass der Griff schon damals verziert gewesen ist.

Seit vorgeschichtlicher Zeit hat sich der Rücken des Puukko bis heute verhältnismässig breit erhalten. Die Klinge ist in diesem Teil bei den alten finnischen Puukkos am dicksten gewesen, bei den neueren Modellen ist der Rücken etwas dünner geschmiedet gewesen, so dass die Klinge somit nicht allein absondern auch aufwärts dünner wird.

Jedes Dorf hatte in vergangenen Zeiten seinen eigenen Schmied, der unter anderem auch die Puukkos zu schmieden hatte. Als Werkstoff für einen Puukko brach man zuweilen von einer alten Sense ein Stück ab, in dem Stahl und Eisen bereits geeignet miteinander vermenget waren. Ein Eisenpuukko war zu weich. Eine in Wind und Regen erweichte alte Feile war nach der Meinung der Dorfschmiede das beste Material für eine Puukkoklinge. Trotz den Dorfschmieden kamen keine örtlichen Puukkotypen auf. Erst als die Puukkoherstellung fabrikmässig geworden war, begannen auch örtliche Typen wie z. B. der Kauhava-Puukko zu entstehen.

Die Puukkoscheiden wurden von dem Scheidenmeister des Dorfes gearbeitet. Früher hat man sie im ganzen Lande aus Birkenrinde, später aus Leder hergestellt. Neben dem ostfinnischen krummen Scheidentyp ist über ganz Finnland die gerade Scheidenform bekannt, die sich, mit Pressverzierung ausgestattet, stellenweise — besonders in Süd-Ostbottmien — zu einem mit Hut versehenen Typ und zur Doppelscheide ausgebildet hat, in der sich ausser für den eigentlichen Puukko auch noch Raum für einen kleinen *Junkipuukko* findet.

In Karelien und Savolax trugen früher auch die Frauen an ihren Brustanhängern kleine, bei den Haushaltsarbeiten erforderliche Messer, und noch zu Beginn des 19. Jahrhunderts war ein Scheidenpuukko am Gürtel der südkarelischen Frau befestigt, mit welcher Weise des Puukkotragens auch besondere Brautwerbebräuche verbunden waren.